

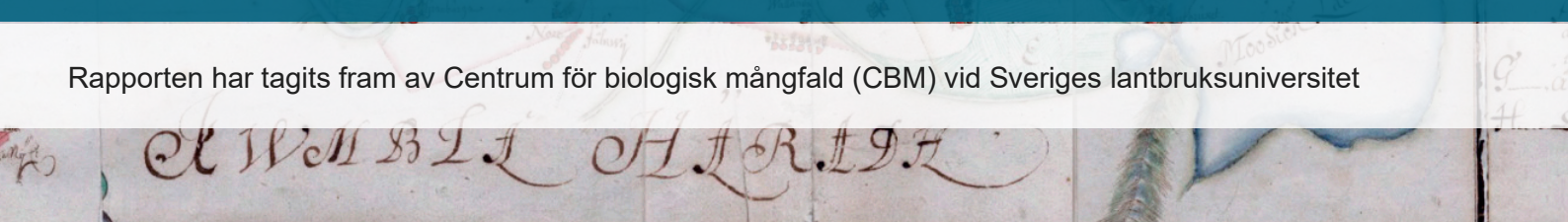

Historisk ekologi kring sjön Tysslingen

Länsstyrelsen
Örebro län

Rapporten har tagits fram av Centrum för biologisk mångfald (CBM) vid Sveriges lantbruksuniversitet

Titel: Historisk ekologi kring sjön Tysslingen

Författare: Tommy Lennartsson och Anna Westin, Centrum för biologisk mångfald, CBM

Utgivare: Länsstyrelsen i Örebro län inom LIFE-projektet Reclaim

Publikationsnummer: 2019:7

Förord

Denna rapport är en sammanställning den historiska markanvändningen på strandängarna kring sjön Tysslingen, Örebro kommun. Underlaget som använts består av historiska kartor och dokument som granskats av Tommy Lennartsson och Anna Westin (Centrum för biologisk mångfald, CBM) inför en kurs i våtmarksslåtter i Tysslingen 2017, arrangerad av Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbete. På uppdrag av Länsstyrelsen har dokumentationen från denna kurs sammanställts och kompletterats för att utgöra ett värdefullt underlag till den förvaltningsplan för naturreservatet/Natura 2000-området Tysslingen, som tas fram inom LIFE-projektet Reclaim.

Innehåll

Strandängarna kring Tysslingen som biologiskt kulturarv	5
Historisk markanvändning: generella drag	8
Ängstyperna i byar kring Tysslingen före sjösänkningen	12
1600-talets kartor	14
1700-talets kartor	15
Kartor från 1800-talets första hälft	19
Hävden av ängarna	26
Torrläggningen	28
De nuvarande ängstyperna	31
Sammanfattning	32
Hur kan den historisk-ekologiska informationen användas i skötselplanering?	33
Kontinuitet	33
Ängstyper	34
Arter	34
Strukturer	34
Strandängarnas värden	34
Källmaterial	35
Referenser	35

Strandängarna kring Tysslingen som biologiskt kulturarv

Tysslingen är en av många sänkta slättsjöar. Precis som många andra liknande sjöar har dess värde för främst fågelfaunan uppmärksammats i reservatsbildning och restaurering. Bland annat har sjön uppmärksammats för de mängder av sångsvanar som rastar här under våren, uppskattningsvis omkring 8000 under 2017. Slåtter och bete har idag återupptagits i delar av strandängarna, och vissa insatser har gjorts för att förbättra hydrologiska förhållanden. Slåttern utförs storskaligt med specialbyggd betesputs och rundbalpress monterade på pistmaskin.

Figur 1. Tysslingens strandäng fotad från stugan vid Svalnäs och åt norr. Foto 1 sept 2017.

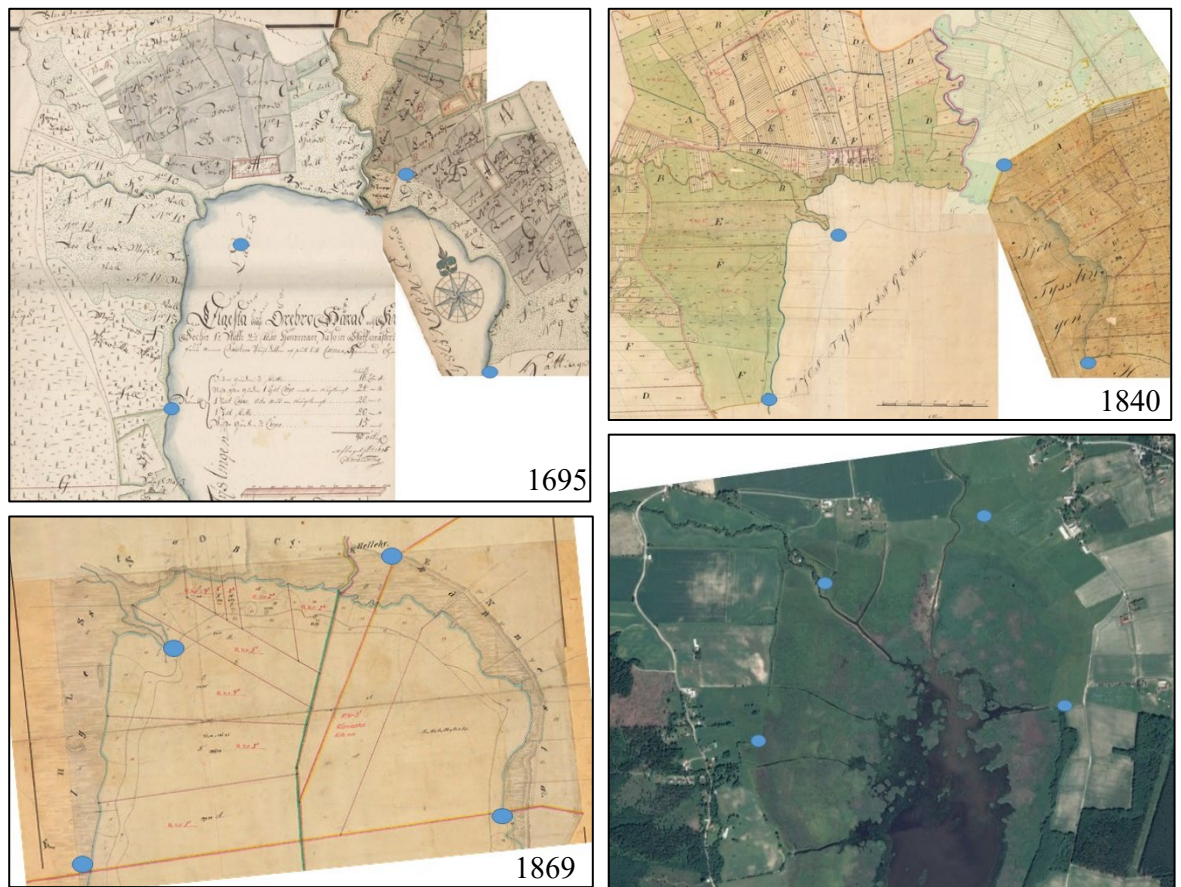
Figur 2 Fågelskådning vid Tysslingen 1949. Fotograf: Lennart Larsson, Hovsta. Ur Örebro stadsarkivs bildsamling.

Nästan alla dessa ängar är dock idag torrlagda (Figur 3 & Figur 4) och en viktig fråga är huruvida deras biologiska mångfald och biologiska kulturarv ”vandrat ut” på de nya strandängarna. Om så är fallet kan dagens strandängar sägas vara ett biologiskt kulturarv från den historiska våtmarksslätten – även om de alltså ligger på annan plats än förr. Då finns också anledning att använda den historiska hävden som vägledning i dagens skötsel, precis som i andra ängstyper. Det är också troligare att dagens strandängar är rika på slåttergynnad biologisk mångfald om dessa arter kunnat vandra ut i de nya ängarna, än om dagens ängar snarare är en slags helt nya biotoper. Om dagens strandängar är av helt annan typ än ängarna innan sjösänkningen, finns det mindre att lära av den historiska skötseln och kanske inte heller lika stor anledning att försöka efterlikna den. En analys av skillnader och likheter mellan ängar före och efter sjösänkningen måste rimligen innefatta bedömning av både naturtyperna och hävden.

Figur 3. Sjön Tysslingen på häradskartan från 1860-talet (vänster), modern flygbild (höger) och med överlapp (mitten). Dagens strandängar låg i stort sett helt under vatten på häradskartan utom en liten sträcka längst i norr.¹

¹ Häradsekonomska kartan Tysslinge 1864-67. J112-72-25

Figur 4. Norra delen av sjön Tysslingen, ca 1695, kring 1840, 1869 och idag. De blå markeringarna har placerats på samma platser i alla bilderna. Vid 1695 gjordes geometriska avmätningar i byarna. Kring 1840 genomfördes laga skifte. Kartan från 1869 visar ett skifte av sjön efter sänkningen.²

² Geometrisk avmätning: Älgsta 1695 (Lantmäteristyrelsens arkiv S6:51-56), Hälleby 1687 (Lantmäteristyrelsens arkiv S7:43) och Rånnesta 1695 (Lantmäteristyrelsens arkiv S6:40-41). Laga skifte: Älgsta 1837 (Lantmäteristyrelsens arkiv S37-46:4), Hälleby 1843 (Lantmäteristyrelsens arkiv S37-22:2) och Rånnesta 1854 (Lantmäterimyndighetens arkiv 18-kil-100-103). Samtliga i Kils socken. Skifteskarta över sjön Tysslingen 1869 (Lantmäterimyndighetens arkiv 18-TYS 86)

Historisk markanvändning: generella drag

Tysslingen ligger i norra delen av det område som i program för kulturmiljövård betecknas Västra Närkes slättbygd.³ I programmet beskrivs denna region: ”Området består av den västra delen av slättbygden i Närke och gränsar mot Kilsbergen. Sannolikt har området redan under förhistorisk tid varit tätbebyggt. Under medeltid fanns, vid sidan av byarna, flera stora gårdar i området. Idag är det i det närmaste en fullåkerbygd. I södra delen är landskapet mer kuperat än i norr kring sjön Tysslingen. Det fanns stora byar i delregionen samt några större jordbruk såsom Åkerby i Gräve socken. Tysslingen är en av de få slättsjöar som finns kvar i Närke. Landskapet är visserligen påverkat av sjösänkningar och regleringar, men norra delen ger en bra bild av hur landskapet kan ha sett ut i andra delar av Närke före de stora sjösänkningarna under 1800-talets mitt. Söder om Tysslingen fanns en stor ängsmark som kallades Romboslätten.”

Figur 5. Karta över Örebro härad från 1688 som visar Tysslingen ungefär i mitten. Kartan visar exempelvis skogstillgång, vattendrag, lokalisering av gruvor, hyttor och hammare. I ungefärlig nord-sydlig riktning löper rullstensåsar där det fanns vägar. Tysslingen omges av sockarna Kil (norr), Gräve (öster) och Tysslingen (väster).⁴

³ Länsstyrelsen 2002, kapitlet agrara regioner.

⁴ Geografisk karta 1688 Örebro härad (Lantmäteristyrelsens arkiv S8:2)

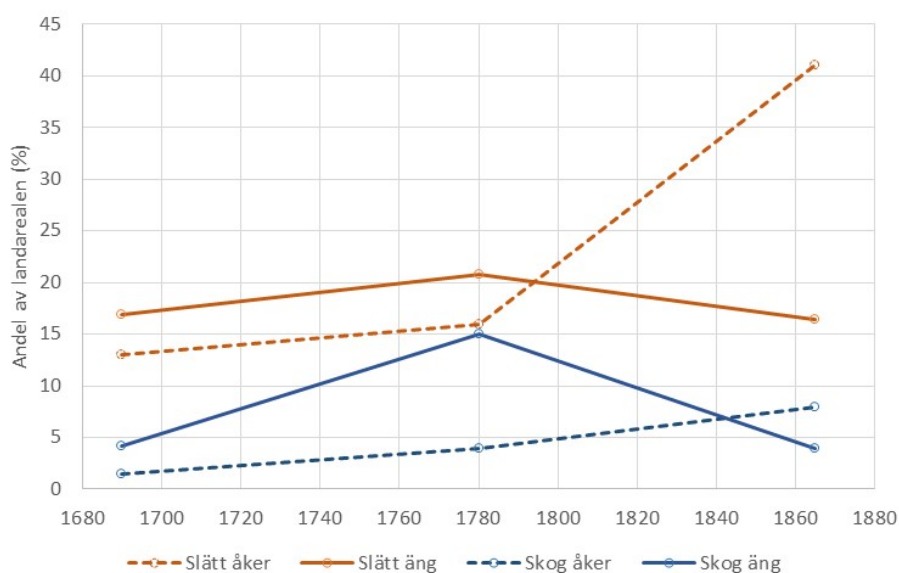

Figur 6. Utsnitt ur kartan från 1688 (se Figur 5) visar Tysslingen med byar, gårdar och kyrkor m.m. kring sjön. Det gröna området i sjöns södra del visar den stora ängsmarken Romboslätten. I söder ligger också kyrkorna Tysslinge och Gräve på var sin sida om sjön. Tysslingens norra del hörde till byar i Kils socken, vars kyrka låg i dåvarande Hammarby by, längs vägen på rullstensåsen, som efter vallfartskyrkan Kil ledde vidare över Kilsbergen mot Nidaros i Norge. Varje röd "ring" i kartan betecknar ett helt hemman/mantal. Även om Tysslingen ligger på slätten så fanns Kilsbergen och Bergslagerna nära. Både Tysslinge och Kils socknar sträckte sig upp i Kilsbergen där det fanns flera masugnar.

Det äldre jordbruket kring Tysslingen brukade åkern i tvåsåde (Hannerberg 1941), vilket innebär att hälften av åkern odlades medan den andra hälften låg i träda, växelvis vartannat år. Vinterfodret kom huvudsakligen från permanenta

ängsmarker och troligen även en del lindor fram till dess att växelbruket infördes. Något hö kom också från trädesgårderna.⁵

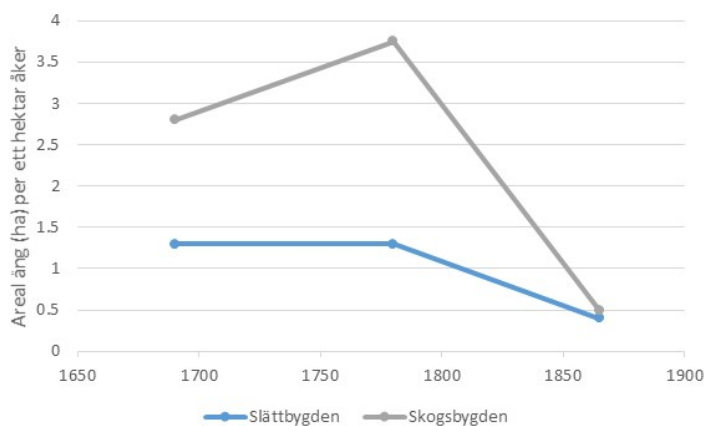
De naturgivna förutsättningarna för jordbruk är goda på slättens lersediment och följaktligen har åkerarealen sedan länge utgjort en större andel av landarealen än i länets skogsbygd. Uppodlingen till ny åker har dessutom varit kraftigare på slätten än i Närkes skogsbygder (Figur 7).

Figur 7. Andel av landarealen som bestod av åkermark resp. ängsmark i Närkes slättbygder och skogsbygder ca 1690, 1780 och 1865. Under första perioden ökade arealen äng mer än åkern, men därefter började ängen odlas upp och omvandlas till åkermark. Efter statistik i Hannerberg 1971.

David Hannerberg har analyserat det historiska jordbruket i hela Närke. Vid 1600-talets slut hade slättbygderna ca 13 % av landarealen i åker och 17 % i äng (Hannerberg 1971). Under de kommande hundra åren odlades mera mark upp till åker. För att försörja den större åkern med gödsel ökade även ängsarealen (och får man förmoda boskapsstockens storlek). Från 1800-talets början ökade åkerarealen snabbare och fördubblades flera gånger, medan ängsarealen sjönk (Figur 7). Från att ängen hade varit 40 % större än åkerarealen blev ängsarealen bara hälften av åkerns areal (Figur 8). Dessa förändringar sammanföll delvis med att växelbruket infördes.

⁵ I delningen av Hökerkulla 1687 gav lindvallen 1 lass, åkerhöet var 5,5 lass årligen, medan de naturliga ängarna gav 85 lass. Geometrisk avmätning Hökerkulla, Tysslinge socken, 1687 (Lantmäteristyrelsens arkiv S7:47)

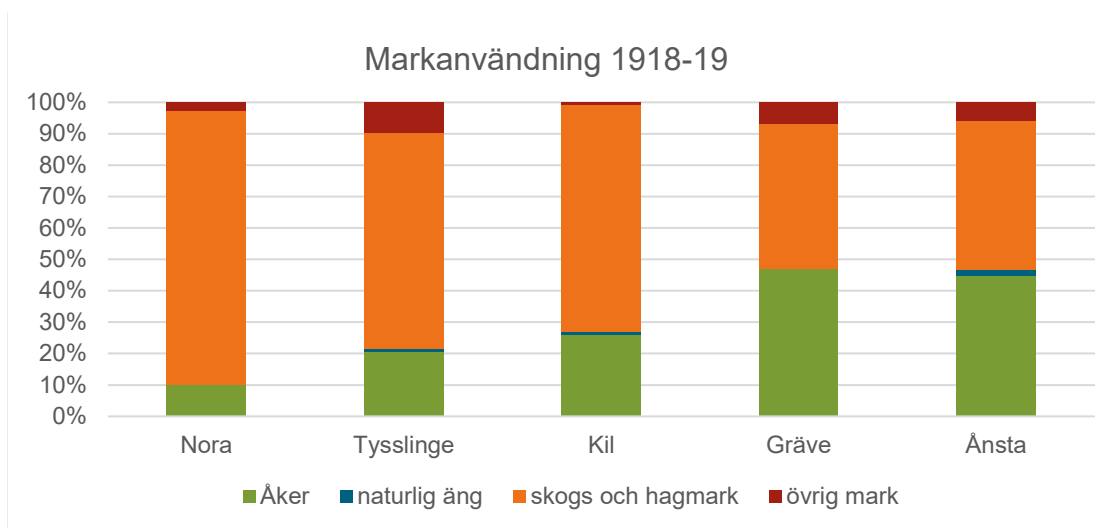

Figur 8. Proportionen mellan åker och äng i Närkes slättbygden och skogsbygden – hektar äng per hektar åker. Efter uppgifter i Hannerberg 1971.

Byarna på närkeslätten införde växelbruk ganska tidigt under 1800-talet. I *Upplysningar till jordbruks-statistiken för år 1875*, berättar Hushållningssällskapet: ”Brukningssätt: vaxelbruk med olika, men mestadels 7—8-årigt omlopp är öfvervägande...” Ingen av socknarna kring Tysslingen räknas upp bland dem som använde 2- och 3-säde. I växelbruk produceras det mesta av vinterfodret på åkrar som en del i växelbruket och därmed behövdes inte naturliga ängar längre i någon större omfattning. Statistiken från 1875 visar att det allra mesta av ängen redan var borta vid den tiden, i regel genom att den uppodlats till åker. Endast 2,7 % av landarealen var äng 1875 och fram till 1919 års lokalundersökning hade den arealen halverats ytterligare⁶.

Om man jämför slättbygdssocknarna som omger Tysslingen med den mer skogrika Noraskogs bergsslagssocken (där Älvhyttan ligger), ser man att de naturgivna förutsättningarna för jordbruk tydligt avspeglas i hur markanvändningen organiserats lokalt (Figur 9). År 1919 utgjorde åkerns areal endast 10 % av marken i Noraskog, men 27 % i medeltal för de fyra socknarna kring Tysslingen. Marken omedelbart kring sjön är ren slättbygd. Men socknarna Kil och Tysslingen sträckte sig åt väster upp i Kilsbergen och hade därför lite mindre åkermark än Gräve och Ånsta som helt ligger på slätten och hade nära 50% av marken uppodlad 1919. Vid den här tiden var endast ett fåtal procent av marken naturlig äng i alla socknar.

⁶ BiSOS 1977, SCB 1920

Figur 9. Markanvändning 1918 enligt SCBs lokalundersökningar i socknarna Tysslinge, Kil, Gräve, Ånsta samt 1919 i Noraskoga socken. (SCB 1921).

Ängstyperna i byar kring Tysslingen före sjösänkningen

Kring Tysslingen ligger 13 större och mindre byar som alla hade mer eller mindre ängsmark ner mot sjön. De var:

Kil socken (norra änden av sjön) med byarna

- Rånnesta
- Hälleby
- Elgesta (med Norra Svalnäs)

Tysslinge socken (västra stranden) med byarna

- Södra Svalnäs
- Egersta
- Gymninge och Sjömarken
- Tysslingen kyrkby
- Irvingsholm

Gräve socken (östra stranden) med byarna

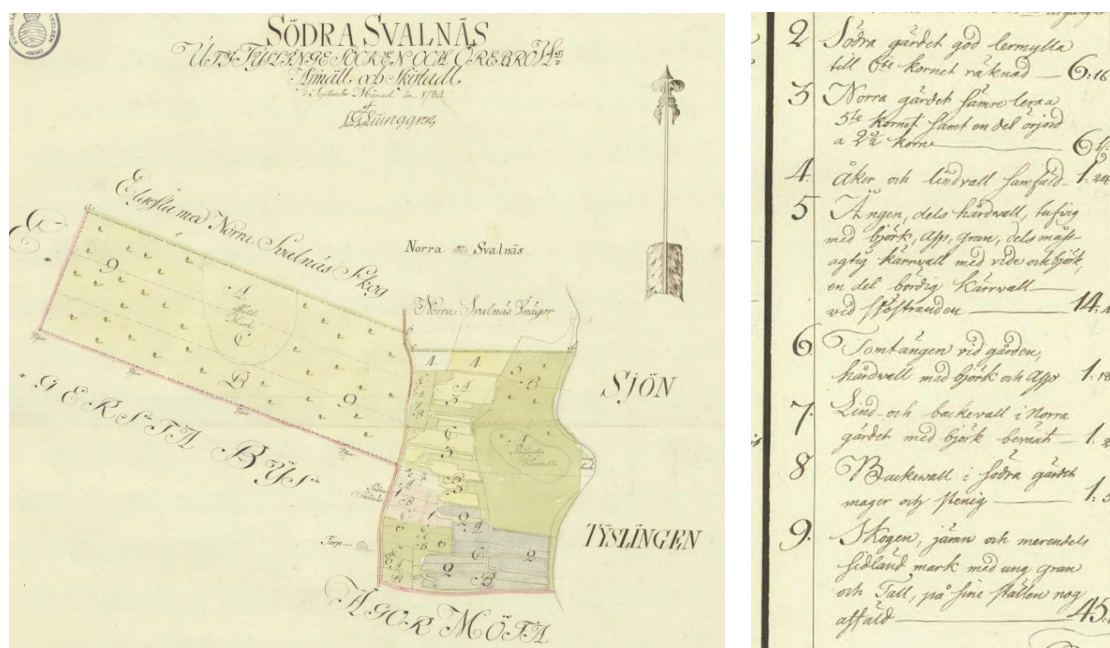
- Gräve by
- Åkerby
- Nybble
- Håstad
- Hättinge

I Tysslingens södra spets ligger Romboslätten som varit en stor ängsmark med skiftande historia. Den hade tidigare varit äng under en kungsladugård, och vid 1600-talets slut beskrivs den som ängsallmänning till ”*ängstorftiga hemman*” belägna i flera socknar. Intressant nog beskrevs den 1688 vara trädbevuxen, den

hade ”medelmåttig fångskog” (Figur 6).⁷ 1920 laga skiftades Romboslätten och idag är den helt uppodlad.

Ängsmarken kring sjön utgjordes av en mosaik av fastmark och torvmark, där också fuktighet, översvämningsfrekvens och översvämningsens varaktighet varierade. Man kan anta att ängsmarken var biologiskt mycket varierad, men vi har inte funnit några botaniska noteringar som kan ge ledtrådar till vilka hävdpräglade naturtyper som fanns här. Intressant är att beskrivningen av ängar i vissa byar, bland annat i Södra Svalnäs 1784 visar att nästan alla ängstyper, torra som fuktiga, var beväxta med träd och buskar av olika slag (Figur 10). En liknande beskrivning finns från Hökerkulla 1687 som var med *Ek och Hassel beväxt*.⁸ Man kan undra om träd och buskar fanns i ängarna även i byar där beskrivningarna inte över huvud taget berör träd i inägomarken. I alla byar i sjöns norra ände nämns också fräkenslätter i sjön under 1800-talet, och det är därför troligt att alla byar slog fräken i sjön under denna tid.

I kartor och beskrivningar finns indikationer på vilken typ av vegetation som fanns i ängarna, vilka diskuteras i det följande, men det är inte möjligt att få fram några detaljer om vilka ängsväxter som fanns.

Figur 10. Storskifte Södra Svalnäs 1784 med utdrag ur beskrivningen. 5: Ängen, dels hårdvall, tuvrig med björk, asp, gran, dels måssagtig kärvall med vide och björk, en del bördig kärvall vis sjökanten. 6: Tomtängen vid gården, hårdvall med björk och asp. 7: Lind- och backvall i Norra gårdet med björk beväxt.⁹

⁷ I 1688 års karta beskrivs Romboslätten som ”Et stort engefält vidh siöen Tyslingen, Kallas Runboslätten varit brukat under Kungl. Majts WästLadugårdh, men förtiden fördelt till Engetårftige hemman, när der intill aff Ånnesta, och Mosiöö en allmänningt af medelmåttigh fångstskough som teknat ähr medh Lit: H”

⁸ Geometrisk avmätning Hökerkulla, Tysslinge socken, 1687 (Lantmäteristyrelsens arkiv S7:47)

⁹ Södra Svalnäs, Tysslinge socken, 1784 (Lantmäteristyrelsen S65-40:1)

1600-talets kartor

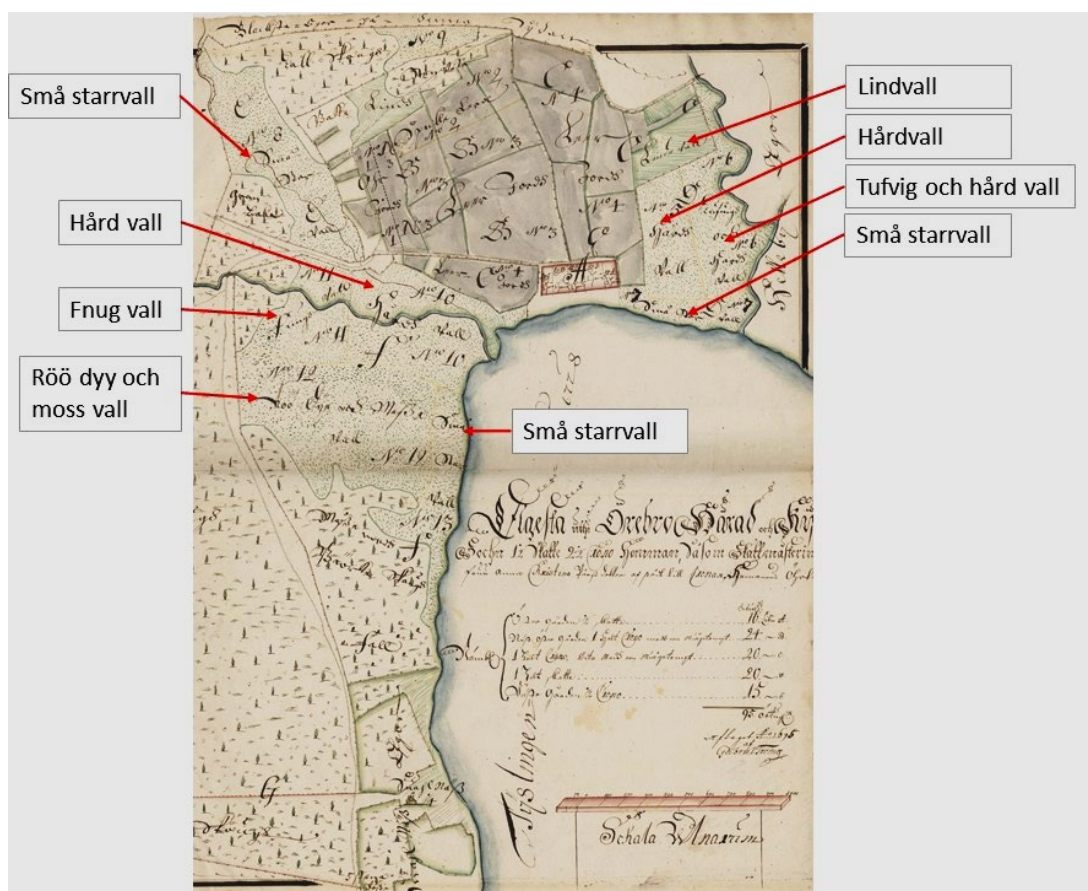
Flera byar har kartor från 1600-talets slut där ängsvegetationen beskrevs kortfattat, ofta direkt i kartbilden såsom för Älgesta från 1695 och Hättinge 1687 (Figur 11, Figur 12). Termer som *starrvall*, *röö dyy* och *mossvall* syftar på våtare marker med torvbildning.¹⁰ *Starrvall* domineras rimligen av starrvegetation, och det kan tänkas att *små starr* betecknar fuktäng med hundstarr och kanske slank- och hirsstarr, medan annan starrvall skulle kunna vara dominerad av högre starrarter som blåsstarr och vasstarr. *Röö* kan vara vass. *Hårdvall* är torr mark, och *fnuggvall* tycks betyda kort gräs, kanske på torr mark.¹¹

Från samma tid förekommer ängstermer från Hälleby: *tuvig och hård vall*, *mossvall*, *tuvig starr- och hårdvall*, *vitmossa samt små starrvall*.¹² Även här torde *mossvall* beteckna torvbildande mark, förmodligen med vitmosstorv, liksom förstås termen *vitmossa*. Det kan tänkas att *tuvig hårdvall* var beväxt med tuvtåtel.

¹⁰ Röö enligt SAOB: (strå av) rörväxt (särsk. bladvass l. växt tillhörande släktet *Calamagrostis* Adans.); äv. koll., särsk. om avskurna strån av sådana växter (använda till taktäckningsmaterial o. d.); förr äv. om sockerrör.

¹¹ Fnugg, enligt SAOB term för om kort gräs som är svårt att bärga, särskilt gräset *Nardus Stricta*, stagg.

¹² Geometrisk avmätning Hälleby, Kils socken, 1687 (Lantmäteristyrelsens arkiv S7:43)

Figur 11. Utsnitt ur avmätning över Älgesta från 1695. Karaktären av ängens olika delar beskrivs kort direkt i kartan. Starrvall, mossvall, röövall, fnuggvall, dyvall.¹³

Låg produktivitet antyds även i Hökerkulla 1687, där Västerängen beskrivs som En äng mäst af mycken Hassell och Ek skogbevuxen av hårdvall 55 Tunl, men kan ej mer än *halfdelen* utaf Tunl. Utföras för des slog.¹⁴ Tydligt var ängen så beväxt av träd att endast halva ängen kunde betraktas som äng.

Ängstermer från Rännesta: Fnuggvall, små starrvall, röö dyy vall.¹⁵

1700-talets kartor

Ängarna kring Tysslingen beskrivs i också storskifteshandlingar från 1700-talet (i vissa fall tidigt 1800-tal). En mängd termer på ängar användes, se exempelvis ängsdelning i Älgesta by 1815 i Figur 13 och Figur 14. I andra byar används ofta beteckningen *fly* för utpräglade översvämningssmarker.

¹³ Geometrisk avmätning Älgesta, Kils socken, 1695 (Lantmäteristyrelsens arkiv S6:51-56),

¹⁴ Geometrisk avmätning Hökerkulla, Tysslinge socken, 1687 (Lantmäteristyrelsens arkiv S7:47)

¹⁵ Geometrisk avmätning Rännesta, Kils socken, 1695 (Lantmäteristyrelsens arkiv S6:40-41)

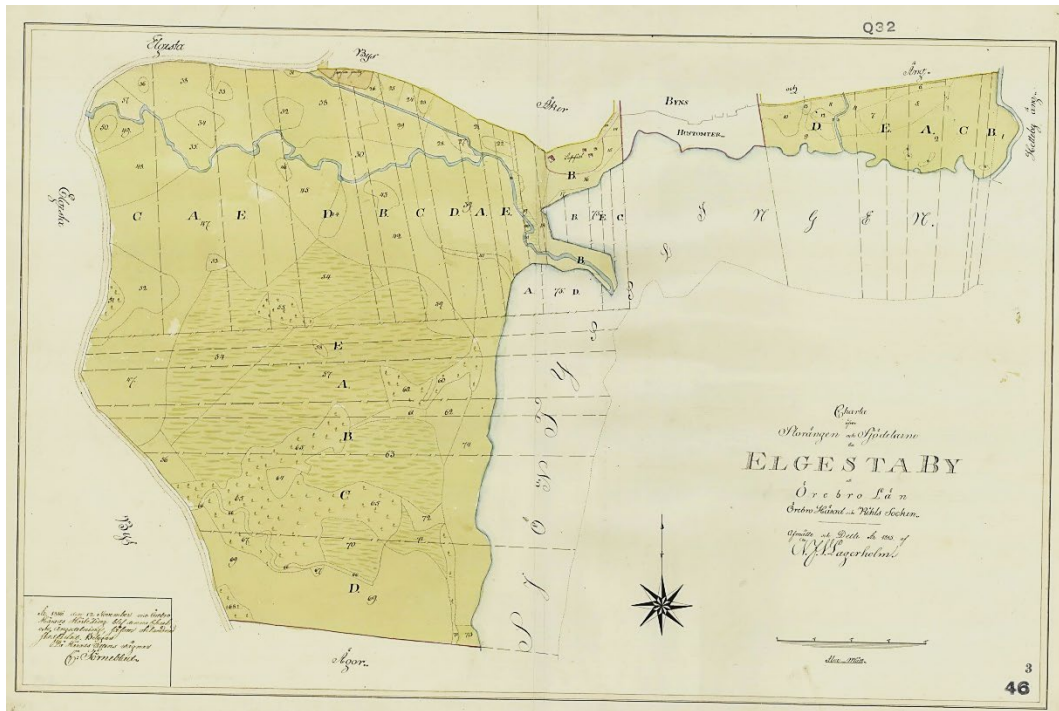
Figur 12. Hättinge 1687. Ängsgärdet norr om byn innehåller våta ängar med "små starrvall" mot sjön och torrare äng med "gran backe" längre upp. Enligt beskrivningen: "Ängen består af mäsigh och fruggvall utmädh siön någon små starr...."¹⁶

Några andra exempel från storskiten:¹⁷

- Rännesta 1786: Strandängen slät och bördig kärrvall någon hårdvall.
- Tysslinge 1768: Hårdvall och starrvall
- Irvingsholm & Tysslingen 1831: Slog efter sjön, Norrängen slog, Norrängen sank mark, Sank slog, Sank starrvall

¹⁶ Geometrisk avmätning Hättinge, Gräve socken, 1687 (Lantmäteristyrelsens arkiv S7:44)

¹⁷ Geometrisk avmätning Rännesta, Kils socken, 1695 (Lantmäteristyrelsens arkiv S6:40-41). Storskitte Tysslinge by, Tysslinge socken 1768 (Lantmäterimyndighetens arkiv 18-tys-12), Delning mellan Irvingsholm & Tysslinge, Tysslinge socken 1831 (Lantmäterimyndighetens arkiv 18-tys-39)

Figur 13. Delning av ängar i Älgesta by 1815.¹⁸ Beskrivningen finns i Figur 14.

¹⁸ Ängsdelning Älgesta by, Kils socken 1815 (Lantmäteristyrehsens arkiv S37-46:3)

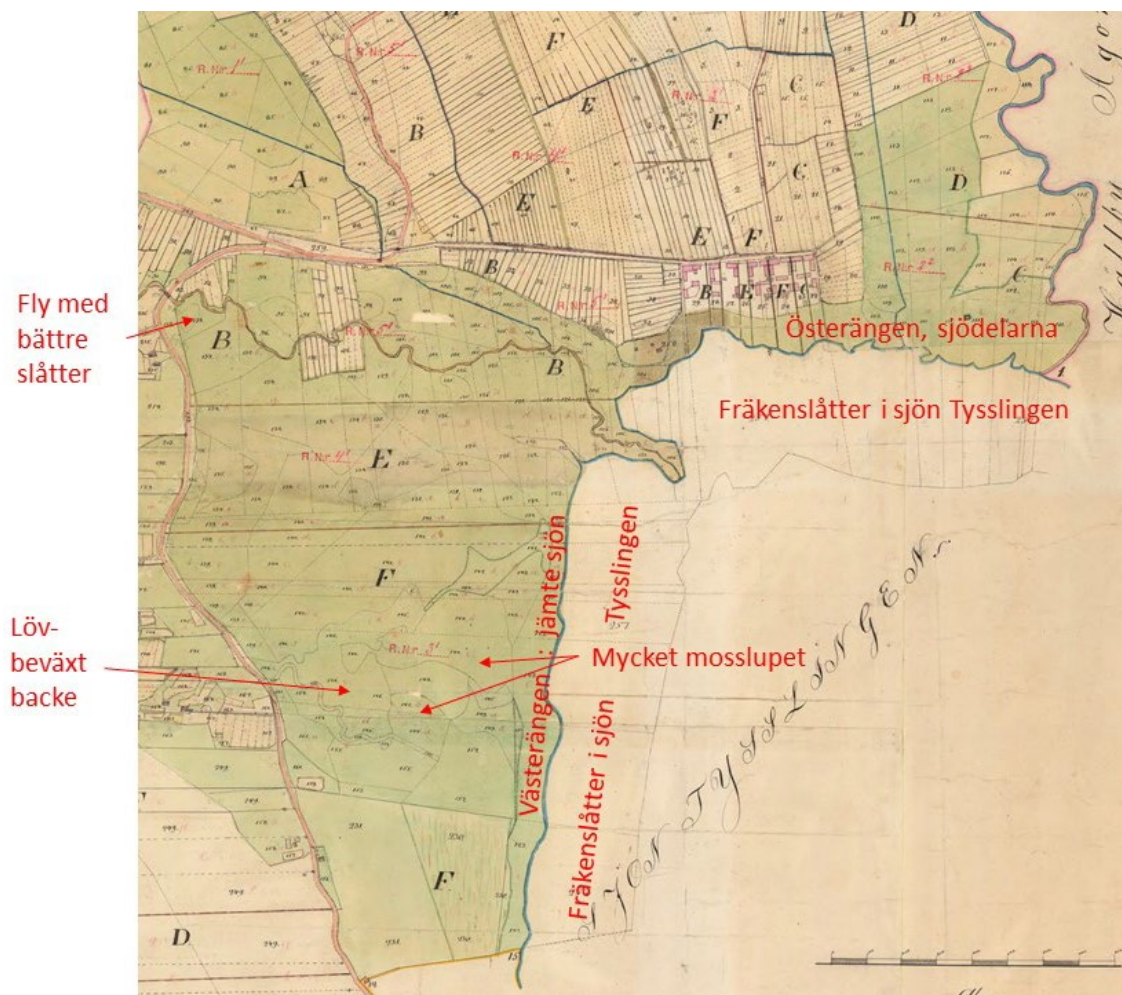
19	Ården, Mofslåstorp härdvall vid Ålmen	1	9 $\frac{1}{2}$	1,585
20	Ården bälre härdvall	5	2	0,417
21	Ården vid gårdet, bördig härdvall	6	2 $\frac{3}{4}$	2,750
22	Ården Sjöfvingt	1	6	1,000
23	Ården backe	1	4 $\frac{1}{2}$	0,770
24	Ården härdvall	4	9	6,000
25	Ården bördig härdvall	6	10	10,000
26	Ården Sjöfvingt	3	7 $\frac{1}{2}$	3,875
27	Ården bälre sidvall	5	5 $\frac{1}{2}$	4,875
28	Ården Jämsre härdvall	2 $\frac{1}{2}$	14 $\frac{1}{4}$	7,167
29	Storängen härdvall	2	1 $\frac{1}{2}$	11,972
30	Ården dito	2	19 $\frac{3}{4}$	17,250
31	Ården Sidvall	2 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{2}$	0,625
32	Ården dito	2 $\frac{1}{2}$	17	5,083
33	Ården dito	2 $\frac{1}{2}$	6 $\frac{3}{4}$	2,012
34	Ården dito	2 $\frac{1}{2}$	19 $\frac{1}{2}$	8,021
35	Ården dito härdvall	1 $\frac{1}{2}$	22 $\frac{3}{4}$	5,587
36	Ården dito	2	2 $\frac{3}{8}$	0,792
37	Ården härdvall	2	17 $\frac{3}{4}$	5,917
38	Ården dito Backar	4	6 $\frac{20}{8}$	15,708
39	Ården bördig härdvall öfver omä	3 $\frac{1}{2}$	5 11 $\frac{1}{2}$	4 22,097
40	Ården Mofslåstorp dito	1	1 $\frac{1}{2}$	0,187
41	Ården Jämsre kårvall	5 $\frac{1}{2}$	7 $\frac{3}{8}$	1,815
42	Ården bälre sidvall	4 $\frac{1}{2}$	5 5 $\frac{1}{2}$	5,26,716
43	Ården backe	1	10 $\frac{1}{4}$	1,792
44	Storängen backe	2	12 $\frac{1}{2}$	1,052
45	Ården Sjöfvingt härdvall	3	2 12 $\frac{3}{4}$	6,375
46	Ården backe	2	3 $\frac{1}{8}$	0,281
47	Ården Sjöfvingt och Skogsbof Sidvall	1	14 9 $\frac{1}{2}$	2 12,187
48	Ården dito Stät	9	9 16 $\frac{1}{2}$	26,850
49	Ården dito	3	17 $\frac{1}{2}$	9,663
50	Ården bälre sidvall	5	7 $\frac{1}{2}$	3,937
51	Ården Skogsbacke	1 $\frac{1}{2}$	8 $\frac{3}{4}$	2,187
52	Ården kårvall	3	5 27 $\frac{1}{2}$	29,750
53	Ården sunk gat	2	1 $\frac{1}{2}$	0,075
54	Ården Mofslåstorp härdvall	2	8 15 $\frac{1}{2}$	2 26,500
55	Ården Skogsbacke	1 $\frac{1}{2}$	19 $\frac{3}{4}$	4,512
56	Ården bälre kårn	4	28 $\frac{1}{2}$	15,688
57	Ården Mofslåstorp med Jmäs kårndrag	1 $\frac{1}{2}$	15 10 $\frac{3}{8}$	5 10,597
58	Ården backe	2	9 $\frac{1}{2}$	9,198
59	Ården bälre kårvall	4	1 5	94,686
60	Ården Backar	2	1 10 $\frac{1}{2}$	3,542
61	Ården Jämsre kårvall	1	10 $\frac{1}{8}$	1,772
62	Ården bälre	4 $\frac{1}{2}$	1 4 $\frac{1}{8}$	24,468
63	Ården Mofslåstorp oduglig mofslå	4	4 16 $\frac{3}{4}$	6,053
64	Ården kårn	1 $\frac{1}{2}$	11 $\frac{1}{2}$	2,337
65	Ården Skogsbacke	4	6 31	2,290
66	Ården bälre kårvall	4	16	11,000
67	Ården backe	2	1 $\frac{1}{2}$	1,000

Figur 14. Utdrag ur beskrivning till ängsdelning Älgesta by 1815.¹⁹

¹⁹ Ängsdelning Älgesta by, Kils socken 1815 (Lantmäteristyrelsens arkiv S37-46:3)

Kartor från 1800-talets första hälft

Det är ont om beskrivande ängstermer i laga skiftesakterna, men det förekommer (se exempel från laga skiftet i Älgesta 1837-39 i Figur 15, Figur 16, Figur 17). I kartans beskrivning framgår att man slog fräken i sjön: *Fräkenslätter i sjön Tysslingen.*

Figur 15. Ur Laga skifteskartan över Älgesta (från 1837-1839). Ängen beskrivs mycket kort i tabellbilagan. Det står sällan något mer än att det var äng i Öster eller Västerängen. Intressant nog har man även *delat upp* "Fräkenslätter i sjön Tysslingen" i laga skiftet. Ängen som är betecknad med "Österängen, sjödelarna" är del av strandängen än idag. Resterande ängsmarker har odlats upp.²⁰

Även om lagaskiftesakterna är torftiga på vegetationsbeskrivningar kan man ibland få annan intressant information. Utöver själva ägobeskrivningen finns ofta omfattande texter om hur skiftet gick till, vad som diskuterades under mötena med lantmätare och markägare, eventuellt invändningar mot föreslagna förändringar och hur markerna fördelades. Inför skiftet beslutades hur markerna skulle graderas.

Den bästa (åker)marken fick graden 1, därefter högre siffra ju sämre produktivitet marken hade. En mark med gradering 2 var alltså hälften så bra

²⁰ Laga skifte: Älgesta 1837 (Lantmäteristyrelsens arkiv S37-46:4)

som de bästa osv. Det ska noteras att graderingarna inte kan jämföras mellan byar, utan var bara ett verktyg för rättvis fördelning inom varje by.

Ängsmarkerna i Älgesta by (Figur 16 och Figur 17) var tydligen mycket produktiva. Många ängspartier har fått graderingar nära 1 eller till och med 1, och tillhörde alltså de allra bästa markerna. Endast en *stenbunden backe nära vägen* fick sämre gradering (4).

Den 15 juli 1839 sammanträdde lantmätaren och samtliga delägare i Älgesta. Då var alla marker uppmätta och omfördelade enligt principen att vars och ens markinnehav skulle vara samlat i ett sammanhängande skifte (eller så få som möjligt). Vid mötet bestämdes ett antal principer för hur skiftet skulle genomföras rent praktiskt. Det gick inte att få helt jämförbara marker för alla delägare, och några fick exempelvis mark som ansågs vara åkermark men ännu inte var uppodlade. I anteckningarna står att en delägare skulle få hö från andra markägare under två år för att han i skiftet förlorat äng. Troligen räknar man med att gården sedan hunnit ordna till nya ängar. Intressant nog anges att hälften av hökompensationen skulle lämnas i hårdvallshö och hälften i sidvallshö:

§20 För bristande hötillgång lemnas till Per Ersson 1840 och 41, 200 lispund [a 8,5 kg], hälften hårdvall och hälften sidvall hvarje år...

Man valde att inte göra någon ny fördelning av frakenslåttern i sjön:

§21 Slottern uti sjön bibehålles tills vidare efter gamla fördelningen, med förbehåll att ej någon får nekas väg till sina skiften över hvarandras lotter till sjöfoders afbergande och hemkörande.

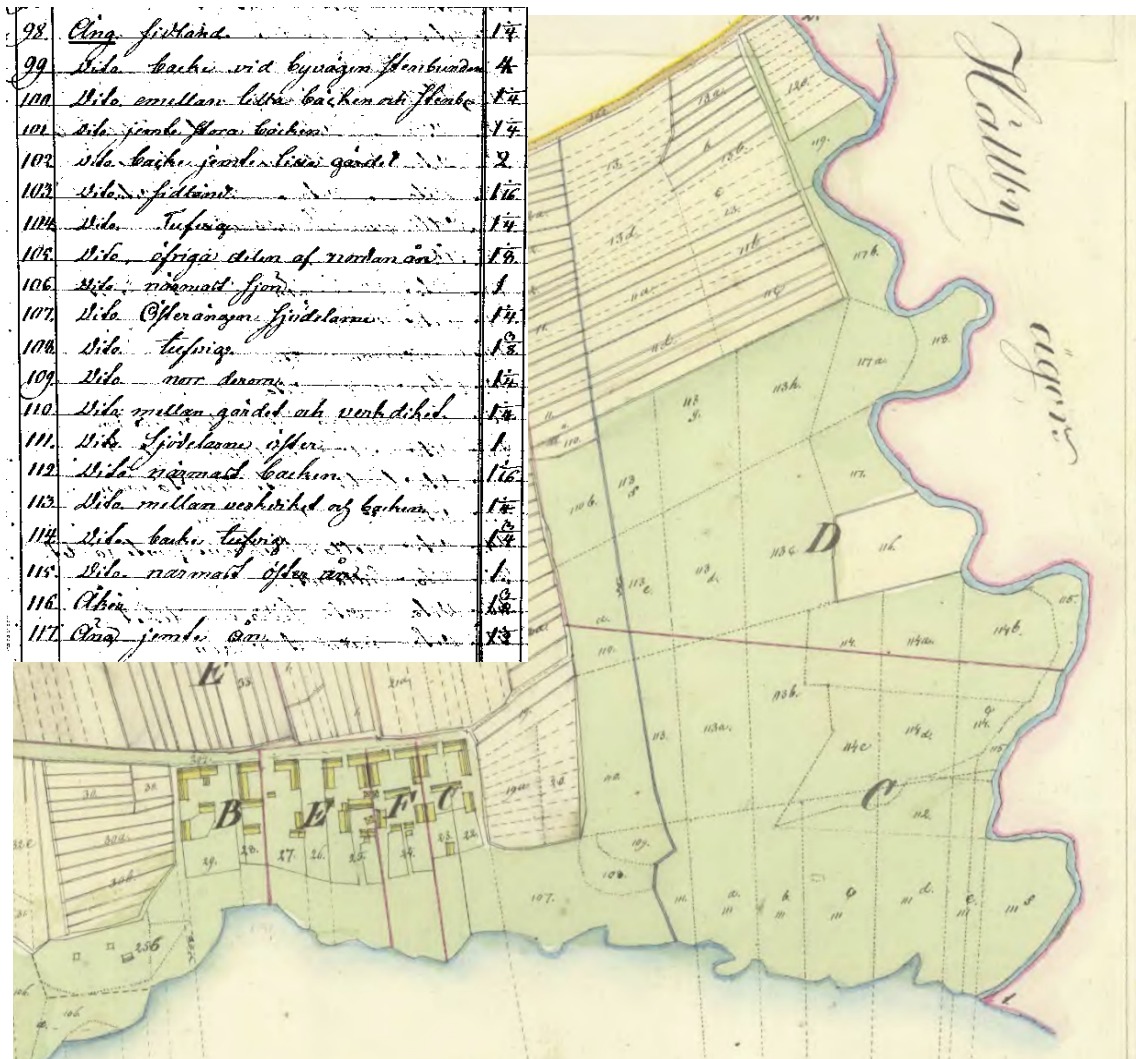
Vidare reglerades vem som skulle gräva och hålla floddikena i gott skick:

§25 Alla floddiken upptagas och iståndsätts af skifteslaget gemensamt efter vars och ens örestal, hvarefter hvar och en underhåller de som genom dess skiften bähra.

De åkrar som ligger i övre högra hörnet i Figur 16, alltså belägna nära ån men en bit från sjön, kunde tydligen inte anses vara fullgod åker eftersom de blev översvämmade, och räknades i stället som ängsmark:

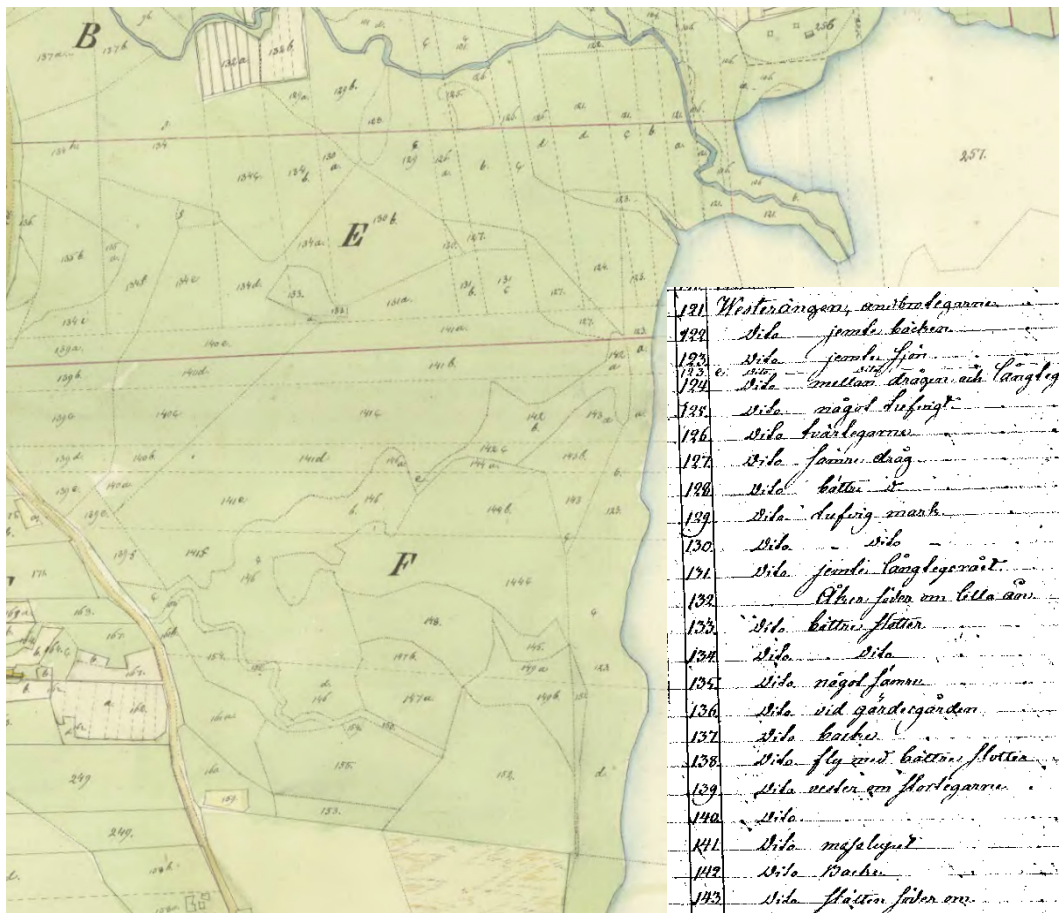
9 stycken åkrar, närmast ängen upptages för vattnets uppstigande till äng.

De marker som ligger närmast sjön i Figur 16, har såvitt vi kunnat se inte odlats upp utan utgör en rest av den gamla ängsmarken som än idag skulle kunna ha spår av den tidigare vegetationen. Eftersom de markerna ligger närmare sjön än de översvämmade åkrarna kan man anta att även ängen var regelmässigt översvämmad.

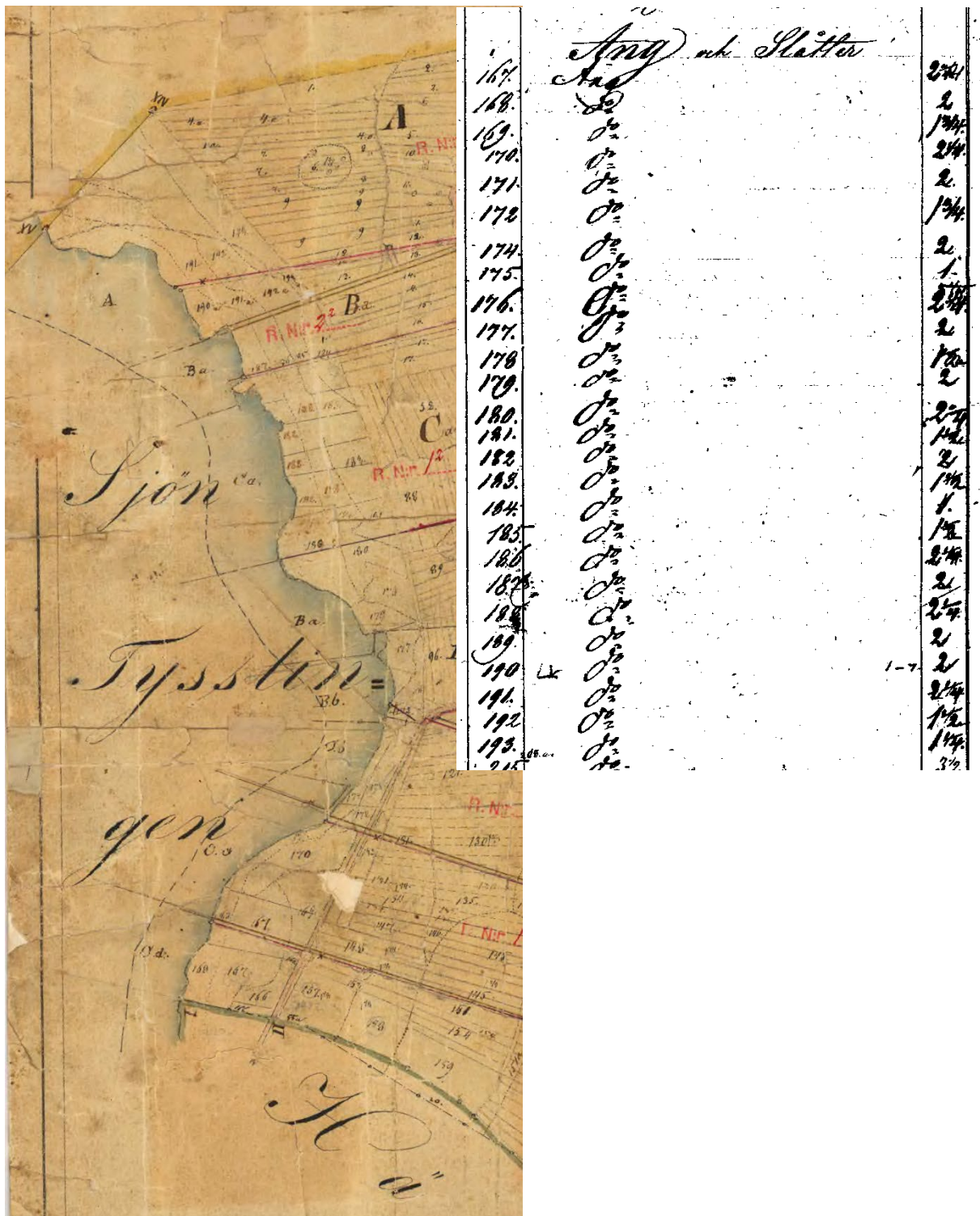
Figur 16. Ängar i Älgestas Östra gård med beskrivningen inklippt. Längst upp syns de åkrar som lantmätaren graderade som äng på grund av "vattnets uppstigande". Sannolikt innebär det att även ängarna närmare sjön regelmässigt täcktes av vatten.²¹

²¹ Laga skifte: Älgesta 1837 (Lantmäteristyrelsens arkiv S37-46:4)

Figur 17. Västra gårdet i Älgesta laga skifteskarten från 1830-talet.²² Också i Rännesta by var strandängarna produktiva att döma av graderingen (Figur 18). Rännesta bybor nyttjade sjöslättern gemensamt sedan tidigare och man gjorde inte någon uppdelning av den vid laga skifte.

²² Laga skifte: Älgesta, Kils socken, 1837 (Lantmäteristyrelsens arkiv S37-46:4)

Figur 18. De strandnära ängarna sjösättern i Rånneasta, vid laga skifte 1844. Ängarna har nummer 166-193 och fick gradering mellan 1 (vilket motsvarar den bästa marken) och 2,25 (vilket producerade mindre än hälften av de bästa markerna). Om sjösättern skrivs att den även fortsättningsvis kommer att vara gemensamt ägs av markägarna: "Sjösättern kommer ej heller nu att delas emedan den är af så olika beskaffenhet, utan tages den gemensamt, för närvarande."²³ (25 & 36)

²³ Laga skifte Rånneasta, Kils socken, 1854 (Lantmäterimyndighetens arkiv 18-kil-100-103)

1846 gjordes en delning av sjöslåtter och fiske tillhörande Tysslinge by på initiativ av en av de sex markägarna (en av de mindre markägarna). Det finns ingen karta med i delningsakten, men i protokollet kan vi läsa hur det gick till när initiativtagaren till skiftet Jöns Olsson var missnöjd med delningen:

”Uppmätning och delninge af förnemde sjöslotter bestreds af alla utom den skiftes-sökanden Jöns Olsson, på den grund att de ägde slottern. Så indelad uti trenne skiften till hvar och en att alla efter deras lanka borde anses sig vara fullt belättna, och att ej fördelaktigare lotter kunde utläggas. Jöns Olsson fortsatte sina påståenden om ny indelning af all sjöslotter, men för att bereda vänlig förening och att förnöja Jöns Olsson erbjöd öfrige grannarne Jöns Olsson följande förmåner: nemligen att uti Norrängen honom tilldela för all sjöslotter 30 famnar räknat ifrån Not och fick backe utmålet söder ut, dermed förklarade Jöns Olsson sig missbelåten, hvarföre öfrige delägarne tillbjödo honom Jöns Olsson att erhålla uti södra sta i sörängen 32 famnar istället för 30 famnar i norrängen. Efter något tvistande härom antog Jöns Olsson de uti Norrängen erbjudne 30 famnar, lika bredt uti sjön som vid land, hvaremot Jöns Olsson afstod från sina påståenden om uppmätning och gradering å den ifrågavarande sjöslottern. Lantmätarens och gode männens merkostnad och tidspillan ersätta hela skifteslaget efter vars och ens ägande hemman och öretal.” (13 juli 1846)²⁴

Tio år senare var det dags att dela sjön igen.²⁵ 2 juli 1855 kallade lantmätare F. Ramsten till möte i Tysslinge sockenstuga för att:

”verkställa stängeseldelning såväl inom Tysslinge by, som mot angänsande Ingelsta, Egeby och Hökerkulla, Sjömarken, Runnaby, Åby, samt Irvingsholms utjordar, dessutom stängeseldelning emot Olstorps och Quarntorp, samt Rågångsuppgående omkring Olstorp. Dessutom sjödelning å Tysslingen, såväl till Sjöslåtter som Fiskevatten, har undertecknad utsatt sammanträde att hållas i Tysslinge sockenstuga fredagen den 27 dennes kl 10 förmiddagen hvartill delägarne inom förutnämnde byar samt i de byar och lägenheter som angränsa till sjön Tysslingen, kallas att sig infinna för att deras rätt bevaka, förberedde med sine kartor och handlingar.”

Denna första kallelse följdes av ett antal kallelser till möten. Mötesprotokollen återfinns i skifteshandlingarna. Mötena handlade både om uppdelning av markerna och stängeseldelningen (vem som var skyldig att hålla stängsel mot grannarna). Under mötet den 27 juli 1855 protesterades emot hur sjön delats upp mellan byarna:

”§4: Vid överläggningen om delningen av sjön Tysslingen, bestredo de delägare som bo i norra änden av sjön delningen till större vidd än hvad som rörde Gräfve och Tysslinge byar, vilket äfwen medgavs av Gräfve och Tysslinge bys delägare och således kommer sjödelningen ej att omfatta mer än hvad som av sjön tillhör dessa byar.

²⁴ Lantmäterimyndigheternas arkiv 18-tys-49. Vattenåtgärd 1846

²⁵ Lantmäterimyndigheternas arkiv 18-tys-76. Stängselåtgärd, Vattenåtgärd 1856

Gräfwē tilldelas sin del av sjön och blifwer gemensam för hela Byn men den del av sjön som tillfaller Tysslinge by och Irwingsholm, delas mellan delägarne inom nämnde skifteslag.

Besiktning av sjön kommer genast av Förrättningsmännen företagas och tillsades delägarne att då tillstädesvara.”

Liksom protokollet från 27 juli 1855 angav gjordes en delning av sjön mellan delägarna i skifteslaget Tysslinge och Irwingsholm. Där bör ha skett en gradering eftersom kartan visar så många numrerade markstycken (Figur 19), men ingen gradering av sjöängarna har redovisats i handlingarna och det finns inte heller någon förteckning över markerna. Kartan, där varje vass- eller sävrugge karterats, är emellertid en intressant och ovanligt detaljerad illustration av sjöslåtterns betydelse.

Den 4 augusti 1856 handlade mötet om ängar och stränder igen:

”§23. Som så stora ändringar genom sistnämde öfverenskommelse skett uti grunden för sjödelningen emot vad som av förättningsmannen varå beräknat, och dessutom ängarne och sjöstränderne nu är genom det långsamma regnet så sankt, så beslöts att tillsvidare med sjödelningen uppskjuta.”

Figur 19. Sjöslåtter och dess delning i södra Tysslingen 1856. Den yttre begränsningslinjen visar gränsen för vad som betraktades som sjö, och det grönmarkerade är således slåtter ute i sjön. ²⁶

Hävden av ängarna

Vi har inte funnit några direkta beskrivningar av hur ängarna kring sjön hävdades före sjösänkningen, utöver att de slogs. Slåttern bedrevs ända ut till, och ut i, vattnet. Det visas inte minst av att den så kallade sjöslåttern (eller frakenslåttern) delades upp i flera byar vid olika tillfällen. Frakenslåttern nämns också i vissa byars laga skiftesakter, såsom Älgesta, Rånnesta och Hälleby. Vi har inte hittat uppgifter om att vass skördats som takmaterial, och kanske har sjöslåttern varit så intensiv att högvassar inte förekommit. I andra slättsjöar i trakten och möjligen också i Tysslingen har under senare tid vass skördats för reveteringsmattor (Figur 22).

I beskrivningen till Älgesta (Figur 14) anger den första kolumnen efter namnet ängsstyckenas produktivitet där 1 är lägst och 6 är högst. Som synes är det inte uppenbart att de blöta maderna är mest produktiva. Rent generellt tycks slåttermarkens produktivitet ha avgjorts av en kombination av jordmån och vattenföring. Högst produktion fick man på fuktiga lerjordar, av lantmätaren ofta beskrivna som *sidländ hårdvall*, där *sidländ* anger att marken är fuktig och

²⁶ Lantmäterimyndigheternas arkiv 18-tys-76. Stängselåtgärd, Vattenåtgärd 1856

hårdvall att marken ändå är fast. En god vattentillgång gynnar tillväxten på ången och kortvariga översvämningar med sjövatten ger också viss gödsling genom att vattnet innehåller en del näring. Men marken fick inte vara alltför blöt, med länge kvarstående vatten så att lerjorden överlagrats med torvjordar, för på sådan *mossvall* eller *kärrvall* har lantmätnarna vanligen noterat lägre produktivitet.

Det är möjligt att mosaiken av ängstyper också innefattade viss dynamik i slätter över tid. Exempelvis kan det tänkas att oregelbunden vattenregim omöjliggjorde slätter vissa år, och att långvariga översvämningar då och då förstörde grässvålen så att en succession påbörjades. Förekomsten av tuviga ängar, som beskrivs i många kartor, indikerar att vissa ängar betades då och då, eftersom ängar vid årlig slätter knappast blir tuviga. Ett alternativ är att de aldrig satts i stånd som plan ängsmark. I båda fallen kan det bero på begränsad produktivitet som inte gjorde det mödan värt med årlig slätter eller förbättringsåtgärder.

Ängsmarken låg i alla byar i särskilda ängsgården eller i ängs- och åkergården och det kan antas att de efterbetades, antingen efter ängsslåtterns slut eller efter skörden på åkrarna. Vi har inte funnit några källor som belyser hur vanligt det var att slåttern i ett ängsområde samordnades mellan brukarna, eller om varje brukare slog sitt ängsstycke när han ville. Men i Rånneby by var sjöslåttern gemensam för alla markägare och därmed behövde den samordnas. Enligt Älgestas laga skifte var sjöslåttern uppdelad och om en markägare var tvungen att passera över någon annans mark för att kunna slå och bärga höet fick det inte hindras (se, tex citat från Älgesta laga skifte ovan).

En viktig fråga är hur de nya markerna användes efter sjösänkningen. Det kan tänkas att det tog så pass lång tid innan ny vegetation hann etablera sig på vissa av sjösänkingsmarkerna, särskilt med tanke på att hela sänkningen inte gjordes omedelbart, att våtmarksslåttern huvudsakligen redan upphört när strandängar av dagens typ fanns på plats. Men på vissa marker skapades utan tvivel nya slättermarker. Vid skiftet av Tysslingen som gjordes 1869 (Figur 21) antog lantmätaren att sjön inom några år skulle bli beväxt med sjöfoder. Vid en hemmanklyvning i Tysslinge by 1879 beskrevs sjösänkingsmarken som *Gammal sjöbotten, sank äng* och karterades som ängsmark med högsta produktivitet (Figur 20). Handlingarna visar att den nya marken tidigare varit sjöslätter och vatten.

Rolf Pettersson, boende på Norra Svalnäs berättar att strandängarna betades och att sjöfräken användes som foder under 1930- och 40-talen²⁷:

På 1930- och -40-talen skördade man fräken i sjön, som vinterfoder till korna, och de gillade det. Man "slådde fräken med lie" och så hade man en "släpa" som man lade det på. Släpan drogs med häst upp på fast mark där man lade upp och torkade fräknet.

²⁷ Michael Anderssons intervju med Rolf Pettersson, 2017-06-19, om Norra Svalnäs och Tysslingen förr

Korna gick och betade på strandängen, där fastmarken nedom den branta slänten var välbetad. De betade gärna sjöfräken och kunde t.o.m. simma ut i sjön med vatten upp över ryggen för att komma åt den.

De hade mycket olika husdjur på Norra Svalnäs när Rolf växte upp: grisar, kaniner, höns och kor. De hade plats för åtta uppbundna kor i lagårn, men inte alla nötdjuren gav mjölk eftersom en del var i sin. Kanske att 4-5 kor gav mjölk samtidigt. De levererade mjölk till mejeriet varje dag. Under kriget var det Rolf och hans 7-8 år äldre fosterbror Olles syssla att gå upp på morgonen vid klockan fem-halv sex och mjölka korna. Då var hans pappa inkallad och mamman hade själv ansvar för gården, så barnen fick hjälpa till. De mjölkade två kor och satte ut mjölken på mjölkpallen, innan de gick till skolan i Frösvidal.

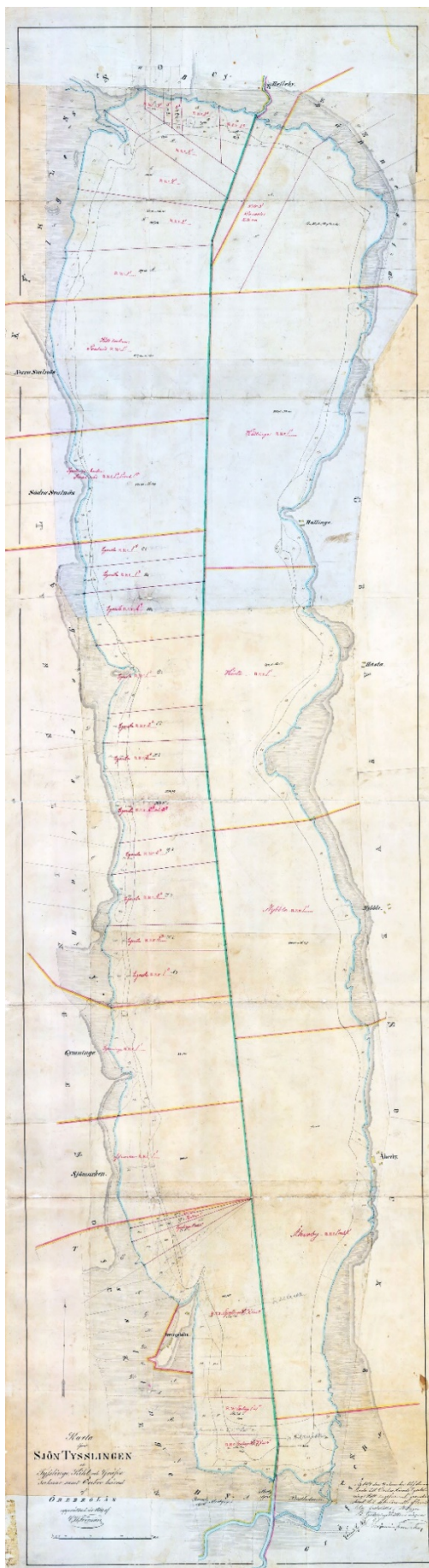

Figur 20. Hemmansklyvning Tysslinge by 1879.²⁸

Torrläggningen

Torrläggningen påbörjades 1865 (SMHI 1995) men tog viss tid, dels för att det dröjde innan man hann dränera ”vattenskadade” marker kring den sänkta sjön, dels för att själva sjösänkningen inte blev tillräcklig genom den första grävningen av utloppet. I samband med sjöns sänkning blev landvinningen olika i olika delar av området. Det föranledde behov att reda ut hur dels de nya

²⁸ Hemmansklyvning Tysslinge by, Tysslinge socken 1879 (Lantmäterimyndigheternas arkiv 18-tys-92)

landmarkerna, dels sjön, skulle fördelas. Därför gjordes ett särskilt skifte (1869) där markerna fördelades både mellan och inom byarna. Hur delningen skulle göras diskuterades, vilket tydligt visar att man hade svårt att bedöma produktiviteten på de nya markerna, vilka ännu var stadda i succession.

Somliga menade att man skulle använda värdering av markerna som gjorts innan sänkningen, men andra invände med motiveringen att det skulle bli orättvist eftersom landvinningen runt sjön varit mycket olika. Istället skulle de nya markernas areal fördelas i relation till vars och ens hemmanstal, men utan att markerna graderades.

Klart är att slåttermarkerna, både på land och i sjön, var viktiga resurser ännu vid tiden för sänkningen.

Figur 21. Karta över sjön Tysslingen, upprättad 1869, för att fördela de vid sjösänkningen nyvunna markerna och sjön, mellan markägarna runt sjön. Den blå linjen visar gamla stranden. I zonen närmast in mot sjön verkar vara landvinningen och därefter troligen en zon med sjöslätter (se även Figur 15, Figur 18, Figur 19, Figur 20).

”Vid överläggning om grunderna för delning af landvinning och sjö emellan de serskilda egarne inom hvar och (ett?) skifteslag uppstod till en början olika meningar, i thy att en del egare ansågo den erhållna landvinningen jemte (?) stående vattnet böra efter förutgången gradering delas i förhållande till hemmanstal å hvars och ens egendomslott i skifteslagen då deremot andra egare förmenade att någon gradering icke borde ske emedan sådant skulle föranleda till det orättvisa förhållande att den jordegare, som i anseende till blifv(vande?) läget för sin sjölott, komme att sakna eller endast uppb(ära?) en ringare del av landvinningen skulle i ersättning dessutom inkräkta allt för stor del av den nu öppna sjön, hvilken dock genom verkställda sänkningen blifvit så grund att den sannolikt inom få år blefve med sjöfoder beväxt, att det sålunda vore mera rättvist att i likhet med (?) som skolat vara händelsen derest sjöns delning blifvit verkställd före dess sänkning, att hvarje egare erhålle sin efter hemmantal beräknade behöriga arealandel, dere, så mycket hellre som för erhållne landvinningen serskildt bidrag till sjösänkingskostnaden kommer att efter värdering utgå. På detta sistnämnde förslag ingingo slutligen efven de som yttrat en annan mening hvadan detsamma skulle såsom vederbörande enhälliga beslut i protokollet antecknas. (en del av beskrivningen är dold av ett veck i den skannade akten, därav alla frågetecken)

Inom byarna var tillvägagångssättet för delningen lite olika. I Tysslinge och Egersta byar skulle andelen i sjön fördelas efter mantalet och läggas så mycket som möjligt framför vars och ens landskiften. I Gräve beslöts att sjöslåttern även fortsättningsvis skulle vara byns samfällda istället för att dela upp den mellan markägarna i byn.

En princip som verkade gälla var att de markägare som fick störst del av landvinningen skulle betala en större del av sänkingskostnaden. I beskrivningen till Gräve by står:

”Consistore Ombudet som anmälde att innehafvaren av Prestholmen icke ville ikläda sig ny kostnad för sjön Tysslingens sänkning, anhöll till början att landvinningen utanför samma holme (nu) såsom dess tillhörighet anses, men sedan förrättningsmännen erfaradt dels att landvinning icke lagligen kunde tillfalla någon jordegare utan skyldighet till motsvarande andel i sänkingskostnaden, dels att Prestholmen voro en utjord som näppeligen kunde anses ega del uti det skifteslags samfällda vare sig egor eller vatten hvarå den vore belägen, afstod ombudet från gjorda framställningen och medgaf utjordens oförändrade område”

I augusti 1880 anhöll Tysslingens sjösänkingsbolag om att en lantmätare skulle utreda och fastställa sjöns vattenstånd, inte bara dräneringskanalernas utseende, eftersom man ansåg att sjöns nivå inte sänkts så mycket som utlovat. Vid inspektion fann byamännen och lantmätaren också att den 440 m långa ”vattengrav” som skulle ersätta det gamla utloppet endast var 360 m lång och inte alls gick så långt ut i sjön som hade behövts. Därtill spärrades den av en dybank i inloppet.²⁹

²⁹ Lantmäterimyndigheternas arkiv 18-TYS-94

De nuvarande ängstyperna

Det går knappast att avgöra vilka slags ängstyper (äng i betydelsen slåttermark) som finns på dagens strandängar, eftersom deras vegetation präglas av succession efter upphört bete, och den återupptagna slåttern inte ännu hunnit stabilisera vegetationen.

Redan 1974 var det mycket små partier av strandängarna som betades, och mestadels bara helt svagt (Rosenberg 1974). Lågintensivt bete förekom då på Hättingelandet (med 7 ungdjur), Åkerby (3 hästar), N Svalnäs (8 ungdjur) och Egersta (6 ungdjur), medan en strandäng vid Rånneasta betades intensivt med 30 ungdjur. I övrigt hade enligt Rosenbergs flygbildstolkningar betet upphört under 1940-50-talet.

Rosenberg noterade flera betesbetingade vattenspeglar innanför vassbältet, och flygbilder från omkring 1960 visar att spåren efter tidigare bete fortfarande var vanliga på flera fastigheter kring sjön.

Närmast fastmarken finns idag fuktängar på lerjord, men inventeringar visar att en stor del av arealen av strandängarna är på mer eller mindre tjock torvjord (Rosenberg 1974, Nilsson & Flink 2014), vilket skulle kunna likna vissa av de historiska kärrslogarna. Stora ytor är idag gungfly, d.v.s. flytande rotfilt och torv med olika slags vegetation. Gungflyet bildas av en kombination av uppflytning av växtmaterial från botten, ansamling av nytt material på ytan, och genomväxning med rötter. Vi har inte hittat några uppgifter som belyser ifall det historiskt fanns slåttermarker på gungfly kring Tysslingen, men sannolikt var det i mycket begränsad omfattning och dagens gungflymattor kan ses som en ny ängstyp.

Inventeringarna från 1974 respektive 2014 noterade flera hävdberoende arter, som dock kan överleva tämligen länge i smärre populationer även utan hävd på de varierade strandängarna. Förmodligen är dagens omfattande högstarrbälte ett resultat av upphörd hävd, och det kan antas tryckas tillbaka av återupptagen hävd och ersättas av mer lågvuxen vegetation.

Figur 22. Vasskörd Kvismaren på 1930-talet. Örebro stadsarkiv.

Sammanfattning

Byarna kring Tysslingen hade före 1800-talets mitt ängar av skiftande slag. Man slog alltifrån torra backar, fuktigare marker, strandängar och ute i sjön. Av allt att döma har stränder och sjözonen närmast stranden varit viktiga resurser för byarnas vinterfoder. Större ängsområden fanns både i norra och södra änden av sjön.

I lantmäterikartor finns beskrivningar som indikerar vilken typ av vegetation som funnits: mossvall, röö (vass), fräken, sidvall (fuktig), hårdvall (torr), fnuggvall (kort vegetation), fräken. Men det finns inga detaljerade beskrivningar av vilken vegetation som fanns i ängarna, än mindre vilka arter som kan ha suttit där.

Flera av beskrivningarna nämner rikligt med träd och buskar, både i torra och fuktiga marker.

Källorna berättar inget direkt om hur ängarna sköttes, med avseende på slåttertidpunkt, efterbete, eventuella förbättringsåtgärder osv. I några byar var sjöslåttern uppdelat mellan markägarna redan före laga skiftet, medan andra byar fortsatte att slå sjön som en allmänning ännu efter sjösänkningen.

I och med sjösänkningen på 1860-talet skapades nya stränder och nya slåtterzoner i den grunda sjön.

Vid samma tid som sjön sänktes (troligen med början ännu tidigare) blev växelbruk med vall allt vanligare. Behovet av naturliga ängar minskade och

redan 1875 utgjordes endast 2,7% av marken av naturlig äng i socknarna runt sjön, resten hade odlats upp.

Det är troligt att en hel del av strandängarna var för våta för att bli åker och istället fortsatte slås eller betas ett tag till. Under 1930- och 40-talen betades strandängarna vid Norra Svalnäs och man slog också fräken i sjön till foder åt korna.

Den vegetation som flyter på sjön idag har troligen ingen historisk motsvarighet. Däremot kan arter som växer i den flytande vegetationen också ha funnits i den historiska ängsmarken.

Nästan all historisk ängsmark kring Tysslingen är uppodlad. Majoriteten av dagens strandängar har tillkommit efter sjösänkningen då uppodlingen redan var genomförd. Men det finns en litet område vid Älgesta som kan ha fungerat som en brygga mellan den historiska markanvändning och dagens hävd. ”Österängen, sjödelarna” i direkt anslutning till Älgesta by var ängsmark vid sjön på de äldre kartorna och ingår i dagens hävdade strandäng. Det är möjligt att arter från den äldre slätterepoken har kunnat hålla sig kvar i detta område och spridit sig ut på de nya strandängarna, (såvida inte förutsättningarna för vegetationen har störts på något annat sätt). Eventuellt kan det finnas smala remsor av den gamla gräsmarken kring sjön som inte blivit uppodlad, men det skulle behöva undersökas i fält.

Hur kan den historisk-ekologiska informationen användas i skötselplanering?

Resultaten av den historisk-ekologiska genomgången indikerar att dagens ängar kring Tysslingen endast i begränsad omfattning kan ses som ett biologiskt kulturarv från tidigare ängshävd.

- Helt nya ängsförutsättningar (gungflyn)
- Nya platser (ute i den f.d. sjön)
- Kontinuitetsbrott (perioder av bete och ohävd)
- Nya hävdmetoder (pistmaskin och balning av otorkat hö)

Säkert finns dock åtskilliga av de gamla ängsväxterna i dagens ängar, men det har inte kunnat beläggas med historisk-ekologisk information.

Några viktiga skötselimplikationer av denna övergripande slutsats om biologiskt kulturarv är:

Kontinuitet

Eftersom huvuddelen av ängarna bytt plats finns anledning att prioritera de ängsrester som har platskontinuitet. Vi rekommenderar hävd av ängarna och en undersökning av vegetationen i de östra strandängarna av Älgesta (direkt söder om åkern), eftersom där verkar finnas en kontinuitet av gräsmarksvegetation sedan före sjösänkningen. Vi har inte själva fältstuderat området och vet inte om vegetationen i Älgesta verkligen är en slätterängsrest. Andra tänkbara ängsrester med kontinuitet är marken intill Ålunda (adress Älgesta 232) som

innan sjösänkningen var en ängsudde ut i sjön, och smala bårder längs den gamla strandlinjen runt sjön.

Om det visar sig att de nämnda strandängarna är ängsrester, skulle de med fördel kunna slås med så autentiska metoder som möjligt, eller åtminstone betas sent för att imitera slåtterns störningstidpunkt.

Ängstyper

Gungflyn är speciella genom att de är bland de få markvegetationstyper som är konstant fuktiga. En stor del av Tysslingens historiska ängar har varit växelfuktiga, antingen genom att hårdvalls- och sidvallsäng övervattnats vid högvatten och därefter torkat upp, eller genom att fuktigare torvbildande våtmarker torkat upp i ytskiktet sommartid. En stor del av ängarna kring Tysslingen har således förändrats från att vara alluviala till att vara konstantfuktiga.

För att öka chanserna att bevara något av den tidigare ängsfloran (och dess övriga artgrupper), kan växelfuktiga (tidvis översvämmade) strandängar prioriteras som slättermark, både torrare och fuktigare typer.

Arter

Om slåttern vid Tysslingen blir långvarig kommer det finnas förutsättningar för att bevara hävdberoende arter, även sådana som inte finns där idag, och även om dagens ängar är av annan typ än förr. Våtslätterarter från trakten och regionen som bedöms kunna överleva i dagens ängar (gungflyn eller alluvialängar av olika slag) kan sås in och deras överlevnad i olika ängstyper följas upp. Med tanke på att det finns så ont om hävdade marker är det rent generellt nödvändigt att använda de marker som finns för att bevara så många arter som möjligt.

Eftersom dagens ängar skiljer sig från de historiska, ger inte historien särskilt användbara upplysningar om hur hävden bör utformas. Det kan då vara bättre att utgå från behoven hos de arter man vill gynna när man utformar skötseln. Det gäller givetvis inte bara växter utan även insekter, fåglar m.m.

Strukturer

Den historiska slåttern nyttjade strandängarna ända ut till vattnet, och även sjöslåttern. Förmodligen var de hävdade vattenbrynen viktiga miljöer för ett stort antal arter. Vi rekommenderar att man prövar slätter (kanske manuell) ut till vattnet på några ställen och följer upp åtgärdens effekter på exempelvis växter, jordlöpare och fåglar.

Strandängarnas värden

Slutligen bör betonas att Tysslingens hävdade strandängar är av stort värde för såväl biologisk mångfald som människor, även om de är en slags nya biotoper.

Lantmäterikartor från byarna kring Tysslingen (se källhänvisningar i noter).

Referenser

BiSOS Jordbruk och boskapsskötsel. 1977. Hushållningssällskapens berättelser för år 1975. Stockholm

SCB Jordbruk och boskapsskötsel. 1921. Jordbruk och boskapsskötsel 1919. Stockholm

Hannerberg David. 1941. Närkes landsbygd 1600-1820 : folkmängd och befolkningsrörelse, åkerbruk och spannmålsproduktion. Göteborg

Hannerberg David. 1971. Svenskt agrarsamhälle under 1200 år : gård och åker, skörd och boskap. Stockholm : Läromedelsförlaget

Länsstyrelsen 2002. Örebro län, ett län med många ladskap. Program för kulturmiljövård del 2. Rapport 2002:22.

Nilsson, M. & Flink, H. 2014. Inventering av vegetation i Tysslingen sommaren 2014. Länsstyrelsen i Örebro län rapport 2014:28.

Rosenberg, K. 1974. Sjön Tysslingens vegetation och fågelliv. Länsstyrelsen i Örebro län.

SMHI 1995. Sänkta och torrlagda sjöar. SMHI, Svenskt vattenarkiv, rapport 62. Norrköping.

Länsstyrelsen
Örebro län

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Centrum för biologisk mångfald (CBM)

Länsstyrelsen i Örebro län
Stortorget 22, 701 86 Örebro
010-224 80 00
orebro@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/orebro